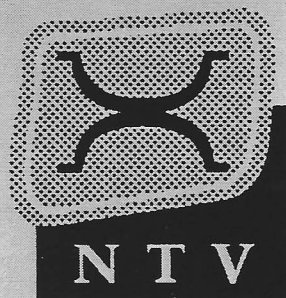

DE TINKOERIER

Mededelingenblad Nederlandse Tin Vereniging

Jaargang 5, nummer 2, december 1997

NEDERLANDS TINVERENIGING
OPGERICHT 27 MAART 1993

Bestuur

J.F.H.H. Beekhuizen	Voorzitter
J.E. Wustenhoff	Secretaris
H.J.J. Leenen	Penningmeester
L.J. Begheyn	Bestuurslid
B. Dubbe	Bestuurslid
H.B. van Wijk	Bestuurslid
A.A. Kooijman	Bestuurslid

Redactie De Tinkoerier

B. Dubbe	Hoofdredacteur
J.F.H.H. Beekhuizen	Redacteur - lay-out
J.E. Wustenhoff	Redacteur

Adres secretariaat

Koppelland 11
1391 EV Abcoude

Adres redactie

E. Tesschenmacherstraat 56
7415 CV Deventer

Adres penningmeester

Oosterpark 46
1092 AN Amsterdam

Stichting Nederlandse Tinbibliotheek

H.B. van Wijk	Voorzitter en bibliothecaris
J.E. Wustenhoff	Secretaris
A.A. Kooijman	Penningmeester

Bankrelatie

ABN AMRO Bank N.V.	
rekeningnummer	48.69.34.691
postgironummer bank	2391
girorekening	4382632

IISN: 1380-108

Copyright: 'Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het bestuur of de redactie van de NTV'.

NEDERLANDS TINVERENIGING
OPGERICHT 27 MAART 1993

INHOUDSOPGAVE

1.	VOORWOORD VAN DE VOORZITTER	1
2.	VERKORT NAGEKOMEN PERSBERICHT	2
3.	VERSLAG DE LEDENBIJEENKOMST AMSTERDAMS HISTORISCH MUSEUM d.d. 8 NOVEMBER 1997	3
4.	HET TINNEGIETERSAMBACHT IN BEELD EN TEKST B. DUBBE	5
5.	TINLITERATUUR H.B. VAN WIJK	14
6.	OPMERKINGEN BETREFFENDE: 'EEN MERKWAARDIG TINNEN DEKSEL' J.T. DANGIS	15
7.	KAMERPOTTEN G. GROENENDIJK	16
8.	EEN 16e EEUWS ENGELS OORLOGSSCHIP IN ROTTERDAM J.E. WUSTENHOFF	21
8.	SUIKERSTROOILEPELS G. GROENENDIJK	23
	ADVERTENTIES	24

IISN: 1380-108

Copyright: 'Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het bestuur of de redactie van de NTV'.

VOORWOORD VAN DE VOORZITTER

Vanaf deze plaats wil ik Ton Kooyman nog eens bedanken voor het feit dat hij plaats heeft genomen in het bestuur. Zoals u in de vorige Tinkoerier heeft kunnen lezen was hij al lid van de Stichting Nederlandse Tinbibliotheek.

Gezien de vele werkzaamheden, die het volgend jaar gaan plaats vinden in het kader van de Jubileumbijeenkomst in november, zal deze uitbreiding zeer welkom zijn.

Ook Henk Leenen en Henk van Wijk mogen niet onvermeld blijven. Zij beginnen aan een tweede termijn in het bestuur als respectievelijk penningmeester en bestuurslid en de laatste ook nog als voorzitter van de reeds eerder genoemde Stichting.

Zoals u in het artikel van H.B. van Wijk en in het verslag van de secretaris zult kunnen lezen, wordt de bibliotheek van de Nederlandse TinVereniging ondergebracht in het Amsterdams Historisch Museum. Ik hoop dat dit initiatief menig lid ertoe zal brengen deze bibliotheek af en toe te sponsoren. Boeken die u dubbel heeft zijn uiteraard ook van harte welkom.

Er wordt bij het bestuur van de Tinkoerier nog steeds in overweging genomen om een merkboekje van de hand van B. Dubbe in eigen beheer uit te geven. Wij zullen u zeker op de hoogte houden als het zover is.

Ik kom graag nog even terug op ons jubileum in november 1998. Op de afgelopen vergadering heb ik medegedeeld dat de voorzitter van de Pewter Society Engeland, bij monde van Peter Hornsby, ons verzocht heeft de mogelijkheid te onderzoeken om een manifestatie in Nederland te organiseren, waarbij een groot aantal leden van PS aanwezig zouden kunnen zijn. Het bestuur heeft gemeend dat het jubileum van de NTV aanleiding zou kunnen zijn om iets dergelijks juist dan te realiseren.

Het plan is om in het weekend van 6 en 7 november 1998 de Engelsen te ontvangen en hen twee dagen te begeleiden, waarbij uw hulp vanzelfsprekend zeer op prijs wordt gesteld. Het definitieve programma zal u te zijner tijd worden toegestuurd, maar houdt u nu al de data gereserveerd.

Het bestuur rekent op uw steun bij de organisatie, maar vooral op uw opkomst. Verder hopen wij van u suggesties te mogen ontvangen om dit evenement tot een groot succes te maken.

Eén programmapunt staat reeds vast. Op zaterdag 7 november 1998 zal er een borrel en een diner georganiseerd worden in de Eggertzaal, een prachtige accommodatie in De Nieuwe Kerk op de Dam te Amsterdam.

De eerste bijeenkomst in 1998 zal plaats vinden op 4 april en wel in het Fries Museum te Leeuwarden.

Dit museum is gelegen aan de Turfmarkt in het centrum van Leeuwarden en heeft een zeer interessante collectie waarbij ook een aardige collectie tin.

Aan het museum is toegevoegd de monumentale 16de-eeuwse Kanselarij, destijds het (gerechts)hof van het gewest Friesland. In het programma van onze bijeenkomst zal uiteraard plaats ingeruimd worden voor een rondleiding door het museum.

De heer M.A. Holtman is bereid gevonden tijdens deze bijeenkomst voor ons een lezing te houden over *'Tinnen maten en tinnegieters uit Groningen, Friesland en Drenthe'*. De heer Holtman is o.a. de auteur van het boek *'Meten en wegen in Friesland'* alsmede van vele publikaties op het gebied van meten en wegen in de drie noordelijke provincies, hij mag als expert op dit gebied beschouwd worden.

Tijdens zijn lezing zullen zowel metrieke- als voor-metrieke maten besproken worden.

Het is voor het eerst in ons 5-jarig bestaan dat wij het noorden van ons land bezoeken voor een ledenbijeenkomst. Het bestuur hoopt dat een groot aantal leden en introducés de weg naar Leeuwarden zal vinden. Alleen het bezoek aan deze stad is de rit al waard.

Noteert u de datum alvast in uw agenda.

Het bestuur van de Nederlandse TinVereniging en de redactie van de Tinkoerier wensen u Prettige Feestdagen en een Goed, maar vooral Gezond 1998.

VERKORT NAGEKOMEN PERSBERICHT

Van het Centraal Museum te Utrecht heeft de redactie van De Tinkoerier het volgende persbericht ontvangen.

Edele en onedele metalen

Op 17 december jl. presenteerde het Centraal Museum te Utrecht aan de Utrechtse wethouder van Cultuur, Paulien van der Linden, de vierde in de reeks bestandscatalogi: Edele en onedele metalen, geschreven door Louise van den Bergh-Hoogterp en Bé Dubbe. Het wetenschappelijk werk kwam tot stand in opdracht van het Centraal Museum. Door de beide kunsthistorici is hier gedurende twee jaar vrijwel continu gewerkt. De beide auteurs en Johan Ter Molen van museum Boymans van Beuningen hebben bij de presentatie een lezing gegeven.

De catalogus brengt een deel van de uitgebreide collectie toegepaste kunst van het Centraal Museum in kaart: alle voorwerpen van goud, zilver, brons, tin en andere metalen. Het museum bezit topstukken van Utrechtse zilversmeden, onder meer van de gebroeders Van Vianen (circa 1570 - 1630) en van Frans Zwollo (1872 - 1945). Van Jan Eisenloeffel (1876 - 1957), die met zowel edele als onedele metalen werkte, bezit het museum een prachtig theeservies.

Bé Dubbe schrijft in de catalogus: *'in de handen van Jan Eisenloeffel zijn onedele metalen edel geworden'*.

In totaal worden er tot 2001 twaalf bestandscatalogi geschreven om de gehele collectie van het Centraal Museum openbaar te maken.

'Edele en onedele metalen' door Louise van den Bergh-Hoogterp en Bé Dubbe, 820 pagina's met kleurenillustraties. Vanaf 17 december verkrijgbaar in Centraal Museum en de betere boekhandel.

(ISBN: 90-73285-49-6)

Prijs: Fl. 125,00

P.S. Zie advertentie elders in dit blad.

VERSLAG LEDENBIJEENKOMST AMSTERDAMS HISTORISCH MUSEUM
d.d. 8 NOVEMBER 1997

Aanwezig: 28 leden en introducés, van 7 leden is bericht van verhindering ontvangen.

De voorzitter opent de vergadering om 11.15 uur en heet de aanwezigen welkom, waarbij hij een speciaal woord van welkom richt tot de twee gastsprekers de heren T. Graas en B.J. van Benthem. Na enige mededelingen geeft hij het woord aan de heer Graas, medewerker van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, voor zijn voordracht 'Tin in Nederlandse kerken'. Aan de hand van dia's laat de heer Graas zien wat voor tinnen voorwerpen de stichting bij haar inventarisatie bij Nederlandse kerken zoal tegenkomt en voor welke kerkelijke doeleinden deze gebruikt werden en soms nog worden. Het blijkt heel duidelijk dat van het grote aantal door de stichting bij de kerken geïnventariseerde voorwerpen slechts een klein gedeelte van tin is, waarvan het merendeel dan weer 18e- of 19e- eeuws. Vroeg tin wordt slechts zeer incidenteel aangetroffen. Ondanks dit, worden toch enkele voorwerpen getoond waarvan de vorm voor de leden geheel onbekend is, zoals bijvoorbeeld een kan met twee oren en een reischristatorium. Gezien de door de leden getoonde grote interesse voor de lezing, vraagt de voorzitter de heer Graas of hij bereid is deze voor publikatie in de Tinkoerier beschikbaar te stellen. De heer Graas gaat hiermee akkoord en zegt toe zijn lezing voor publikatie om te werken. Hierna bedankt de voorzitter hem voor zijn zeer interessante verhaal en voor de moeite die hij zich hiervoor heeft getroost.

Hierna vindt de Algemene Ledenvergadering plaats. De voorzitter opent deze vergadering met de mededeling dat tijdens de ledenbijeenkomst in april jl. in Tiel door de aanwezigen dispensatie was verleend voor de zes maanden termijn waarbinnen statutair de jaarvergadering gehouden dient te worden.

Dan gaat hij verder met een uiteenzetting over de plannen voor 1998. De voorjaarsbijeenkomst is vastgesteld op 4 april 1998 in het Fries Museum te Leeuwarden, de najaarsbijeenkomst op 6 en 7 november 1998. Aangezien de vereniging volgend jaar 5 jaar bestaat, krijgt de najaarsbijeenkomst een speciaal karakter. In overleg met de British Pewter Society is het plan gerezen voor deze gelegenheid leden van de Society uit te nodigen voor een gezamenlijke bijeenkomst in Nederland, gecombineerd met museumbezoek, diner etc. Dit plan is bij de leden van de Society met enthousiasme begroet en het bestuur van de NTV heeft daarom toegezegd het verder uit te werken. Gedacht wordt aan een gezamenlijk bezoek aan een museum met een interessante tinverzameling, waarvoor uiteraard in eerste instantie het Museum Boymans-van Beuningen in Rotterdam in aanmerking komt. Gezien de uitbreidingsplannen van het museum, waarvoor het een tijd geheel of gedeeltelijk gesloten zal moeten worden, is het op dit moment nog niet zeker of het in november 1998 voor een bezoek open is. Dit zal nog worden nagevraagd. Aansluitend hieraan zal de heer Van Wijk zijn huis openstellen om zijn collectie te laten bezichtigen. Voor de zaterdagavond gaan de gedachten uit naar een gezamenlijke borrel, aan te bieden door de NTV, met aansluitend diner (eigen rekening) in Amsterdam. Diezelfde zaterdag zal dan overdag, in tegenwoordigheid van de Engelsen, de normale ledenbijeenkomst plaatsvinden met voordrachten. Voor deze voordrachten, in het Engels, zullen nog sprekers worden gezocht.

De voorzitter deelt mede dat de organisatie van een dergelijk evenement uiteraard kosten voor de vereniging mee zal brengen. De financiële positie is dusdanig dat dit, binnen redelijke grenzen, geen al te groot probleem hoeft te zijn. De aanwezige leden geven dan ook toestemming verenigingsgeld hiervoor te gebruiken.

De notulen van de jaarvergadering van 9 november 1996 worden ongewijzigd goedgekeurd, evenals het verslag van de secretaris en het financieel verslag over 1996. Ook de kascommissie, bestaande uit de heren H.J.E. van Beuningen en P.H.M. Gerver, gaat

akkoord met het gevoerde financiële beleid en stelt de vergadering voor het bestuur in het algemeen en de penningmeester in het bijzonder decharge hiervoor te verlenen, hetgeen geschiedt. Als leden van de kascommissie 1997 worden benoemd de heren P.H.M. Gerver en F.W. Hubert.

De begroting 1998 wordt ongewijzigd goedgekeurd, evenals het voorstel van het bestuur de heer A.A. Kooyman als bestuurslid te benoemen. De heren H.J.J. Leenen en H.B. van Wijk zijn aan de beurt van aftreden, beiden hebben zich herkiesbaar gesteld en worden bij acclamatie herkozen.

Aangezien er geen vragen zijn voor de rondvraag, sluit de voorzitter hierna de algemene vergadering, waarna in het Museumrestaurant de lunch wordt gebruikt.

Het middagedeelte begint met een korte toelichting van de heer H.B. van Wijk op de voortgang van de Nederlandse Tin Bibliotheek. Besloten is deze onder te brengen in de bibliotheek van het Amsterdams Historisch Museum, welke openbaar is, en waarvoor een bruikleenovereenkomst tussen het museum en de NTB aangegaan zal worden. Deze overeenkomst wordt ter plaatse door partijen ondertekend, namens het museum door mevrouw P. Klaversma, hoofd Bibliotheek en namens de NTB door de heren H.B. van Wijk en J.E. Wustenhoff. Mevrouw Klaversma geeft hierna een korte toelichting op het functioneren van de bibliotheek en de gebruiksmogelijkheden voor onze leden.

Hierna geeft de voorzitter het woord aan de heer B.J. van Benthem voor zijn lezing 'Lepels en vorken van zilver en tin'. Spreker heeft een groot aantal zilveren bestekken en losse lepels en vorken uit zijn eigen collectie uitgesteld, aangevuld met tinnen lepels en vorken uit de collectie van het Amsterdams Historisch Museum. Spreker vertelt uitgebreid over het ontstaan van vorken en lepels, de zeer verschillende modellen, de methode van fabricage en de specifieke doeleinden waarvoor bepaalde typen gebruikt werden. Dit geheel wordt verduidelijkt aan de hand van een groot aantal transparanten. In een aantal gevallen wordt ook de relatie gelegd tussen de ontwikkeling van zilveren en tinnen bestek in de loop der tijd. Duidelijk is, dat zilveren bestek zich veel beter leent voor versiering dan tinnen. Tenslotte gaat hij nog kort in op het verschil in productieproces. Zilveren bestek wordt gesmeed, tinnen gegoten. Nadat de spreker nog enkele vragen beantwoord heeft, bedankt de voorzitter hem voor zijn zeer interessante lezing.

Hierna wordt de verenigingsveiling gehouden. Van de 12 ingebrachte kavels vinden slechts 3 een koper.

Na de veiling worden de door de leden meegebrachte voorwerpen besproken. Hierbij bevonden zich een flink aantal bodemvondsten, zoals een olielampje, een Antwerps stapelbekertje, 2 pispotten (recent opgegraven in Amsterdam), 2 schaaltes, volgens zeggen afkomstig uit een grafheuvel in Engeland, een Antwerpse maatbeker met bodemmedaillon, een opvouwbaar reislepeltje en een eetlepel met ijzeren kern. Ook een Nijmeegs kannetje, geen bodemvondst, werd getoond en besproken.

Alvorens de vergadering te beëindigen stelt de voorzitter de leden nog in de gelegenheid om gebruik te maken van de rondvraag. Er werd een vraag gesteld over het eerder geopperde plan een tintentoonstelling te organiseren. Het antwoord op deze vraag was, dat onderzoek heeft uitgewezen dat de financiële- en organisatorische consequenties hieraan verbonden op dit moment de mogelijkheden van de vereniging te boven zouden gaan. Zoals reeds eerder medegedeeld, is daarom voorlopig van dit plan afgezien. Mevrouw L. van der Zeeuw, conservatrice Historisch Museum Rotterdam, deelt mede dat dit museum graag een tinexpositie zal huisvesten en hieraan ook wil meewerken. De zolder van het na renovatie pas weer heropende museum 'De Dubbelde Palmboom' zou hiervoor zeer geschikt zijn. De voorzitter zegt toe dat het bestuur zich hierover verder zal beraden. Niets meer ter tafel sluit de voorzitter de vergadering om 16.00 uur en wenst de aanwezigen wel thuis.

HET TINNEGIETERSAMBACHT IN BEELD EN TEKST

B. DUBBE

Prenten van ambachtslieden en ook van andere vakmensen, bezig zijnde in hun werkplaats of bedrijf zijn al heel oud. Een bekend voorbeeld zijn de afbeeldingen in het laatmiddeleeuwse ‘*Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung*’.

In Neurenberg waren twee zogenaamde ‘*Zwölfbrüderhäuser*’. Een ervan werd in 1388 door de familie Mendel gesticht. Deze instelling van liefdadigheid verzorgde steeds 12 oude en ongehuwde ambachtslieden, die bovendien zonder middelen van bestaan waren. Ze werden er tot aan hun dood verpleegd.

Het aantal mannen werd, in overeenstemming met het getal der apostelen, tot 12 beperkt. Stierf een van hen, dan kon een nieuwe broeder opgenomen worden. Het idee om dergelijke verzorgingstehuizen voor oude werklui te stichten zou oorspronkelijk uit Vlaanderen stammen 1). Tot de beroepen van de mensen die er werden gehuisvest behoorden o.a. een verver, een stratenmaker, een straatveger, handelaren, tinnegieters, een bierbrouwer, wapensmeden en vele andere.

De gebouwen van het ‘*Mendelschen Zwölfbrüderhaus*’ zijn verdwenen, maar het zogenaamde ‘*Hausbuch*’ is bewaard gebleven en bevindt zich thans in de Neurenbergse Stadsbibliotheek 2).

Dit boek, zoals de naam al aanduidt, vermeldt gegevens over het huis en haar bewoners. Dit in tegenstelling tot ‘*Hausbücher*’, die wel die naam dragen, maar vaak niets anders zijn dan een verzameling prenten en teksten zonder of geringe samenhang 3).

Het onderhavige ‘*Hausbuch*’ bevat sinds 1425 de namen van de broeders, meestal met een afbeelding van het handwerk, dat ze plachten te beoefenen. Een voorbeeld daarvan is de afbeelding van meester Wolfhard de kannengieter, die blijkens de op de prent geschreven tekst in 1428 stierf op de Vrijdag na de feestdag van Philippus en Jacobus (7 mei 1428) (Afb. 1).

De voorstelling toont de tinnegieter met op zijn schoot een vormkast, die met goed aangestampt vormzand is gevuld. Het houten model van een kanlichaam is voor de helft in het vormzand afgedrukt, waarna het model werd opgelicht en wel zo, dat er tussen het vormzand, met daarin de afgedrukte vorm van de halve kan en het houten model een ruimte ontstaat, die gelijk is aan de wanddikte van de te gieten kanhelft. Op de prent ziet men hoe meester Wolfhard met de gietlepel uit de zich voor hem bevindende, enigszins schematisch weergegeven smeltoven vloeibaar tin heeft geschept, waarmee hij vervolgens de ruimte tussen model en vormzand vult. Daarna werd op dezelfde wijze de andere helft gegoten, waarna beide helften met behulp van een candeerbout aan elkaar werden geweld.

Een andere afbeelding in hetzelfde boek toont een tinnegietersknecht, die bezig is het rad van een primitieve draaibank te draaien (Afb. 2). De spil van de bank is door de opening en de bodem van het kanlichaam gestoken. Hierdoor wordt goed duidelijk, waarvoor het met een medaillon dichtgemaakt gat in de bodem van middeleeuwse kannen dient. De geschreven tekst op de prent luidt: ‘*Der LXIIIJ bruder der do starb hiesz Sebolt und zohe den kandelgiessern am rad*’. de stijl en uitvoering van de afbeeldingen maken duidelijk, dat zowel de prent met meester Wolfhard als die met Sebolt door dezelfde hand moeten zijn vervaardigd, zodat ook het tijdstip waarop ze werden gemaakt niet ver uiteen zal liggen.

Van geheel andere aard is de volgende afbeelding van een tinnegieterswerkplaats, vervaardigd door de Neurenberger tekenaar, houtsnijder en etser Jost Amman (Zürich 1539 - Neurenberg 1591) (Afb. 3). De houtsnede komt voor in het door Amman in 1568 uitgegeven boek ‘*Stände und Handwerker*’ bij de te Frankfort a/M gevestigde uitgever Sigmund Feyerabend 4). Het boek werd opgedragen aan de beroemde Neurenbergse goud- en zilversmid Wenzel Jamnitzer (1508 - 1585). Amman maakte voor deze goudsmid o.a. een aantal ontwerpen.

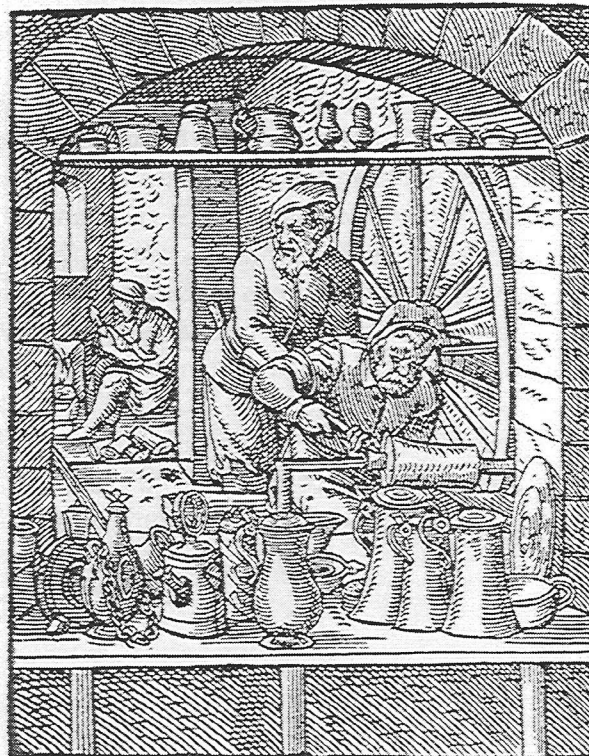
47
Anno 1277 am Freytag nach philippi und Jacobi
Starb meister wolffhard Kündelgesser der 1. v. b. w.

Afb. 1. Meester Wolfhard

Afb. 2. Meester Sebald

Afb. 3. Jost Amman

De uitgave is een *'Eyentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden, Hoher vnd Nidriger, Geistlicher vnd Weltlicher, Aller Künsten, Handwercken vnd Händeln'* etc. Zowel de Paus en de Keizer als de brillenmaker en de nar worden hierin met een prentje en gedichtje voorgesteld. Het bijzondere van deze publikatie is, dat alle houtsneden voorzien zijn van een gedrukte tekst in dichtvorm door *'den weitberümpften Hans Sachsen'*. Deze te Neurenberg werkende Hans Sachs (1494 - 1576) was een dichter uit de late renaissance, Meistersinger aan het hof van keizer Maximiliaan (1564 - 1576) en exponent van het volksdrama. Daarnaast beoefende hij het schoenmakersambacht: *'Ein Schuh-macher und Poet dazu'*. Hij vervaardigde o.a. 4100 Meisterlieder, 130 komedies en tragedies en 85 vastenavondspelen. Sachs raakte in vergetelheid, maar aan J.W. von Goethe (1749 - 1832) is het te danken, die in 1776 een essay schreef getiteld *'Hans sachsens poetisch Sendung'*, dat hij werd herontdekt. Zijn naam werd later vooral bekend doordat Richard Wagner hem in zijn opera *'Die Meistersinger von Nürnberg'* (1868) ten tonele voert 5).

In tegenstelling tot de afbeeldingen, die hiervoor worden besproken (Afb. 1 en 2), wordt ons hier een doorkijkje gegund in de tinnegieterij. Op de achtergrond wordt gegoten, terwijl ervoor de meester de kan met behulp van draaibeitels afdraait om zo oneffenheden e.d. te verwijderen. Op de voorgrond is het gerede produkt opgesteld.

Het eronder staande gedicht geeft in het kort een indruk van het werk van de tinnegieter, alsmede een overzicht van de voorwerpen die hij maakte. Het luidt:

*'Das Zin mach ich im Feuer fliesz,
Thu darnach in die Mödel giesz,
Kandel, Flaschen, grosz vnd auch klein,
Daraus zu trincken Bier vnd Wein,
Schüssel, Blatten, Täller, der masz,
Schenck Kandel Saltzfasz vnd Gieszfasz,
Ohlbüszn, Leuchter vnd Schüsselring,
Vnd sonst ins Hausz fast nütze ding'.*

Zonder afbeelding is het gedicht *'Tinne-gieter'*, dat in 1659 te Groningen verscheen. Het werd gedrukt door de aldaar gevestigde Jacob Sipkes in een boekwerk met de zeer uitgebreide titel: *'Toonneel Der Ambachten Of Den Winckel Der Handtwercken en Konsten etc. Midtsgaders Het Bericht van den Koophandel: Ter leeringe gericht en gedicht Door Iohan van Nyenborgh. Den Tweeden Druck: grootelijcks vermeerderd'*. De tekst van het gedicht wijkt in zoverre af van die van Hans Sachs, dat behalve een beschrijving van het ambacht ook enige moralistische beschouwingen in de tekst zijn opgenomen, waarbij dan vergelijkingen worden gemaakt met het tinnegietersambacht. In het gedicht komt vrij nauwkeurig de gang van zaken in de werkplaats aan de orde.

Johan van Nyenborch leefde van 1620/'21 tot ca. 1670. Hij heeft in 1657 te Groningen ook een ander boek uitgegeven, blijkens de titel eveneens met een stichtend tintje, getiteld: *'De weeck-wercken, de ghedenck-waerdighe historien, leer-gedichten, en spreucken etc.'*

TINNE - GIETER

Een Tinne-gieter het tin smelt,
Dat hy daer na in formen stelt,
En maect, en giet alsoo daer van
Een schotel, tafel-bort, of kan,
Of sout-vat, kandelaar, lampet,
Of koppen, en veel anders met,

Dat noodig dient tot den huisraet,
So men daegelijks gebruicken gaet
Doch alst tin-werck gegoten zy,
So moet men het suiv'ren daer by,
Den Gieter, of sijn mede-maet
Het maecksel om de formen slaet,

En schaeft, en schoont het werck,
t'wijl dat
Den anderen om-draeit het radt:
Soo moet den een den ander mee
Staegh zijn behulpigh t'aller stee,
En helpen d'een des anders last,
Als d'een hant, die den ander wast.

Het tin sal oock verborgen zijn
Hier in den onder-aertschen mijn,
En wert gesocht met arrebeyt,
Het welk den mensch is opgeleyt;
Men krijgt, gelijkerwijs men siet,
Op aerden sonder arbeyt niet
Dat waerdigh is. 't Geen moeyt
aenbracht,
Werdt doch steeds aller-meest ge-
acht.

Het Tin men oock niet suyver vint
In de Mijnen, soo men bevint,
Maer wert dan met een vaerdig-
heyt
Gescheyden van haer aerdigheyt,
En loodigheyt, dat haer aenkleeft,
Op dattet beter luyster geeft.

En so als't Tin gegooten zy,
Daer moet opgheschoont worden
by,
Soo komt den mensch van sijnge-
boort
Ook mede met veel smetten voort,
En moet de Jeught zijn aengeleyt
Tot deughden ende eerbaerheyt,
Op dattet in sijn ouden dagh
Hem soo gestaeg by-blyven magh:
De deught verciert den mensch al-
thans,
En geeft den meesten schijn en
glans.

En soo als men Tin smelten gaet,
En daer al nieu werck maken laet,
Soo d'ouderdom oock weer op-
staet
In hen kind'ren en wetlijck zaet,
Als zijnd' een staf van sijnen staet,
En die hy sijn doot nae-laet.

Soo moeten de Druk-letters sijn
Oock meed van Tin gegoten sijn,
Met koper, loot, Antimony,
Gelijck als anders meer daer by.

In Duitsland, om precies te zijn te Würzburg, verscheen in 1699 een boek met de titel: *'Beschreibung von allerley Stands-, Amts- und Gewerbspersonen'*. De auteur was Abraham a Santa Clara, een pseudoniem voor Johann Ulrich Meyerle (1644 - 1709). Hij was een Augustijner monnik en hofprediker van keizer Leopold I. Als volksschrijver en kanselredenaar had hij in zijn tijd een zekere naam 6). Ook hij drukt in het bovengenoemde boek een kopergravure af, waarop een tinnegieterswerkplaats is afgebeeld met als opschrift: *'Der Kandelgiesser'* (Afb. 4).

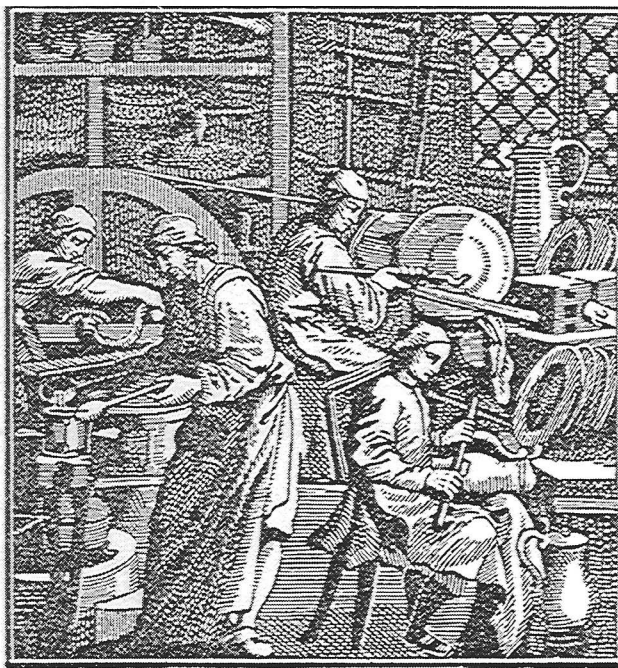
Op de achtergrond ziet men een vormenrek. Daarvoor staat een draaibank met een leerjongen die het rad draait en een werkman, die met behulp van een beitel een op de bank bevestigde schotel bewerkt. Links op de voorgrond is een arbeider bezig een gietvorm met tin te vullen, terwijl rechts iemand een kan polijst en gereedmaakt voor de verkoop.

Boven de gravure staat als tekst:

'Zum Dienst führt Gott ans Licht, zum eitlen Prangen nicht'.

Onder de prent is het volgende vers afgedrukt:

*'Wir sind von einem Zeug gemacht.
Warum wird dieser dann verlacht
der nicht so gros von Glück und Stammen?
Zinn kommt aus einer Erden Bauch.
Die Seele ziert mich jenen auch:
Zuletzt schmelzt uns der Tod zusammen'*.

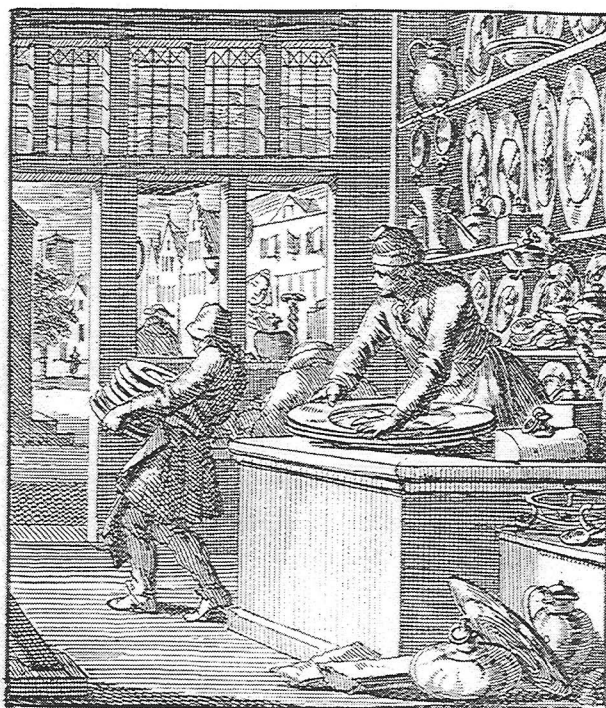
Afb. 4. Abraham a Santa Clara

Ook deze schrijver, wiens werk een zeker belang heeft voor de kennis van de moraal en gewoonten van de tijd waarin hij leefde, kan het niet nalaten ons leven te vergelijken met het werk van de tinnegieter en het door hem gebruikte materiaal, dat tenslotte allemaal ver-
ganke-
lijk is: *'Zuletzt schmelzt uns der Tod Zusammen'*.

Enige jaren eerder, in 1694 dus voordat het boek van Abraham a Santa Clara verscheen, kwam te Amsterdam een boek van de pers van Jan Luyken (1649 - 1712) en zijn zoon de etser Caspar (1672 - 1708) getiteld: *'Het Menselijk bedrijf Vertoond in 100 Verbeeldingen van Ambachten, Konsten, Hanteeringen en Bedrijven met versen'*.

Johannes Luyken werd te Amsterdam geboren en aanvankelijk opgeleid als schilder en etser. Daarnaast beoefende hij de dichtkunst. Een van zijn meest bekende werken op dit gebied is wel de op 22-jarige leeftijd geschreven bundel getiteld: *'Duytse Lier'*. Het boek werd in 1671 uitgegeven en verscheen bij Jacobus Wagenaar te Amsterdam, *'boekverkooper op de hoek van de Mol-steegh'*. Het is een liederen bundel met een erotisch tintje, die tot het beste gerekend wordt, dat in de late 17de eeuw op dit gebied verscheen 7). Kort daarna heeft hij zich van dit genre afgekeerd en bekeerde zich tot de reformateurs, een piëtistische stroming onder protestanten, die streefden naar vroomheid van gemoed en naar een leven, waarin dit streven ook in het dagelijks leven in praktijk werd gebracht.

Ook uit het gedicht dat hij schreef in het *'Menselijk bedrijf'* bij de onder nummer 26 voorkomende *'Tinne gieter'* blijkt dit (Afb. 5). Boven het prentje staat: *'Soeckt in uselfs den Schat, Van 't aller schoonste Vat'*.

Afb. 5. J & C Luyken

Eronder is het volgende vers gedrukt:

*'Den aardsen berg, van vlees en bloed,
Heeft schoone glans in zyn gemoed,
In dien de mens daar naa wou 'Mynen;
Gelyk hy anders is gesint
En blinckende Metaalen vindt,
Die uit de Nacht, in 't Licht verschynen.*

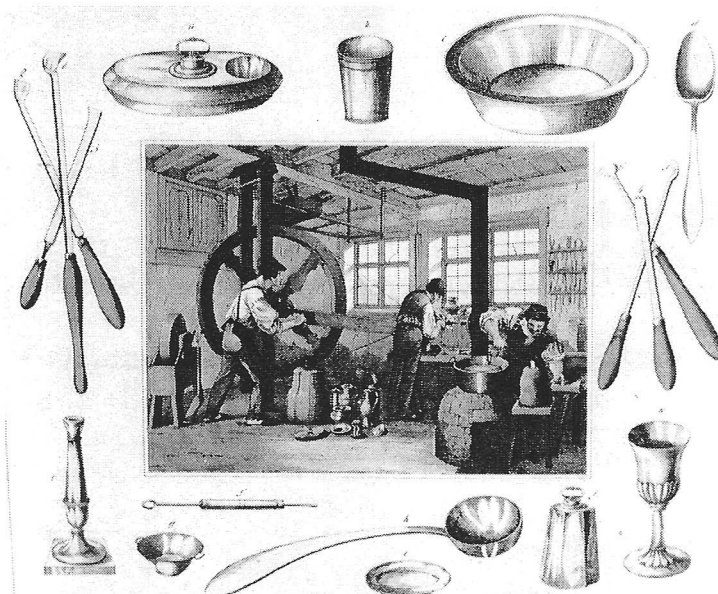
De ets stelt een tinnegieterswinkel voor. Op de schappen staan de produkten uitgestald. Er wordt geen werkplaats meer getoond. De voorwerpen op de voorgrond zijn waarschijnlijk ingeleverd bij het 'verbuiten' (inruilen van oud voor nieuw) van tinwerk. Van 'Het Menselijk Bedrijf' zijn verscheidene herdrukken verschenen.

Indien we het voorgaande nog eens de revue laten passeren, kan vastgesteld worden, dat Hans Sachs in zijn vers alleen iets zegt over de tinnegieterij en haar produkten. Johan Nyenborch doet dat ook, maar tegelijkertijd vlecht hij door zijn tekst enige moralistische gedachten, die worden vergeleken met het werk van de tinnegieter. Datzelfde doet Abraham a Santa Clara. Het direct onder de prent afgedrukt gedichtje van Jan Luyken daarentegen zegt over de tinnegieterij niets, tenzij men de verwijzing naar 'blinckende Metaalen' als zodanig wil opvatten. Behalve tot stichting, dienden de combinaties van gedichten en prenten 'Ter leeringe', zoals Johan van Nyenborch in de titel van zijn bijdrage vermeldt. Deze opmerking werd ook reeds door Jost Amman gebruikt:

'Allen Künstlern aber als Malern, Goldschmiden ic zu sonderlichem dienst in Druck verfertigt'.

Wat de prenten betreft kan worden opgemerkt, dat de afbeeldingen in het Hausbuch details geven van het ambacht. De prent van Jost Amman en die welke is afgedrukt bij het vers van Abraham a Santa Clara geven een aardige indruk van een tinnegieterswerkplaats. Jan Luyken tenslotte volstaat met een winkel.

Het uitgeven van dit soort werken, bestaande uit een prent met een daarbij behorend vers, betrekking hebbend op het menselijk bedrijf schijnen, voorzover mij bekend, alleen in het Duitse en Nederlandse taalgebied voor te komen. Mogelijk zijn Jost Amman/Hans Sachs in hun *Stände und Handwerker* de voorlopers aan wie anderen zich hebben gespiegeld. Ongetwijfeld zijn er vroeger hier niet genoemde afbeeldingen van tinnegieterijen gemaakt 8). Zo verscheen er omstreeks 1830 te Eszlingen in Duitsland een album met lithochromieën (gekleurde steendrukken), waarin door de auteur G.M. Kirn dertig werkplaatsen van ambachtslieden worden afgebeeld. Dit album werd in 1849 voor een deel in Nederland uitgegeven en wel te Groningen bij R.J. Schierbeek. De titel luidt: *'Atlas met twintig platen voorstellende de werkplaatsen, voornaamste werktuigen en voortbrengselen van 20 verschillende ambachten'*. De afbeeldingen worden echter niet voorzien van gedichtjes (Afb.6).

Afb. 6 Schierbeek

Ook vindt men in de Franse literatuur bijvoorbeeld in Salmon's '*L' Art du Potier d'Etain*', dat in 1788 te Parijs verscheen enige prenten van een tinnegieterswerkplaats, maar dit is een soort leerboek, waarin het vak van tinnegieter wordt beschreven. Dat is eveneens het geval met de afbeeldingen in de in 1771 verschenen encyclopedie van Diderot en d' Alembert.

Tenslotte kan vastgesteld worden, dat al deze prenten en teksten ons een indruk geven van een ambacht, dat in het verleden een belangrijke rol vervulde in de menselijke samenleving.

Noten:

1. H. Maué, Nürnberg- Stadtbild und Baukunst, in: Nürnberg 1300 - 1550, Kunst der Gotik und Renaissance, München 1986, pp. 41 - 42.
2. Nürnberg, Stadtbibliothek, Hs. Amb. 317 fol.
3. J. Graf Waldburg-Wolfegg, Das mitteralterliche Hausbuch, München 1957, pp. 5-8.
4. Opnieuw uitgegeven te München (G. Hirth's Verlag) naar de uitgave van 1568.
5. C.L. Lang (red.), Deutsche Literatur Lexikon, Bd. XIII, Bern 1991, pp. 650 - 661.
B. Könneker, Hans Sachs, in W. Killy e.a. , Literatur Lexikon, Bd. 10, Gütersloh/München 1991, pp. 99 - 102.
6. In 1717 verscheen te Amsterdam een Nederlandse vertaling onder de titel 'Iets voor Allen'. R. Bertsche, Abraham a Santa Clara, München Gladbach 1922 (2e druk).
7. M.C.A. van der Heyden, Jan Luyken en zijn Duytse Lier, in: De ziel van den Poëet vertoont zich in zijn Dichten, Utrecht - Antwerpen 1967, pp. 219 - 328.
8. Zie bijv. de afb. in: A. Schmidt, Der Zinngieszer und seine Kunden, Artland, Bersenbrück angrenzende Gebiete, Cloppenburg 1989, I, afb. 12a (1760) en afb. 32c (1809).

TINLITERATUUR
H.B. VAN WIJK

In de laatste ledenbijeenkomst hebben zich twee 'literaire' zaken voorgedaan

Met mevrouw N. Klaversma, hoofd van de bibliotheek van het Amsterdams Historisch Museum werd een bruikleenovereenkomst gesloten. Deze bibliotheek zal tinliteratuur van de door de Nederlandse TinVereniging opgerichte Stichting Nederlandse Tinbibliotheek in bruikleen krijgen en aan het publiek ter inzage geven op de voor de bibliotheek gebruikelijke tijden en voorwaarden.

Het bestuur is verheugd dat op deze wijze de leden (en ook derden) deze vakliteratuur kunnen raadplegen.

De bibliotheek is open van maandag t/m vrijdag, 's middags van 13.00 tot 17.00 uur en voorts op afspraak.

Daarnaast werd bericht dat de bibliografie van de Nederlandse tinliteratuur is gereedgekomen en voor Fl. 5,00 kan worden aangeschaft. De bibliografie omvat 316 titels. Ongeveer 250 daarvan hebben betrekking op tijdschrift- en andere korte artikelen. Deze artikelen zijn in copie-vorm beschikbaar in een beperkte oplage voor Fl. 235,00. Eén en ander is het werk van een klein aantal leden die deze taak aanvankelijk met enthousiasme en vervolgens met hun uithoudingsvermogen hebben verricht.

* * * * *

Eén van de vragen waarvoor de samenstellers van de bibliografie zich gesteld zagen was die van de afbakening van het onderwerp. Nu is er enige tijd geleden al een bibliografie van Belgische tinliteratuur (+ bundel) verschenen, dus dat scheelt. Daarnaast is er op het gebied van insignes en daaraan annexe devotionalia weinig opgenomen omdat dit terrein op zich zeer omvattend is en het wellicht nog eens tot een eigen bibliografie zal brengen.

Maar er zijn ook andere deelgebieden, varia of miscellanea, hoe je 't maar noemen wilt. Tinnen soldaatjes, etc. nauwelijks behandeld. Metallurgie en tinwinning, spaarzaam genoemd. Tinbewerking als hobby en gildewezen idem.

Artikelen in bladen van onze zusterverenigingen in het Verenigd Koninkrijk, België en de Verenigde Staten zijn niet geëxcerpeerd, hoewel die de kern van onze interesse betreffen. Dit is een heidens werk, waar aan overigens door de betreffende verenigingen zelf wel het één en ander is gedaan.

Hetzelfde geldt voor verspreide referenties (denk aan catalogi voor algemene veilingen, collecties en tentoonstellingen, aan boeken, agenda's en kalenders over antiek en algemene kunstnijverheid etc.).

The Pewter Collectors Club of America koestert al enige jaren de ambitie een totaal bibliografie te laten verschijnen. Ik heb hen van enig materiaal voorzien. Als ik echter kijk naar wat nog rest (Engeland, Duitsland, Frankrijk, Scandinavië, Oost-Europa) dan zal het nog even blijven bij een weliswaar omvangrijk, maar in geen geval een totaaloverzicht.

**OPMERKINGEN BETREFFEND 'EEN MERKWAARDIG TINNEN DEKSEL'
T. DANGIS**

Vroege tinnen bodemvondsten uit onze gewesten, gemerkt met een Franse lelie mogen niet in eerste instantie aangezien worden als Franse herkomst!

Er moet rekenschap mee gehouden worden dat dit merk in de Zuidelijke Nederlanden voorgeschreven was als keurmerk om voorwerpen te tekenen die uit een derde en in de 18de eeuw uit een vierde kwaliteitslegering gegoten waren.

Merken in mijn bezit en de volgende voorbeelden uit archiefonderzoek zijn dan ook zeer expliciet.

Te Luik: **ordonnantie van 14 maart 1721, artikel 26**
 '... *sur ceux de claire étoffe, la fleur de lis...*' 1)
 of '... op deze uit klare stoffe, de lelie....'

Te Charleroi **ordonnantie van 5 februari 1693, artikel 4**
 van '*Edits politiques de la ville de Charleroi, Chapitre XII*
 '*Et la fleur de lys sinon sur l' ouvrage fait avec le clair seulement*' 2)
 of ' En de lelie op het werk gemaakt met de klare (stoffe)...'

Te Namen **ordonnantie van 6 oktober 1687, artikel 4**
 van '*Edits politiques de la ville de Namur, Chapitre XII*
 '*Et la fleur de lys sinon sur l' ouvrage fait avec le clair seulement*' 3)

Noten

1. Georges Hansotte, Règlements et privilèges des XXXII métiers de la cité de Liège, Les Fèvres - 1950, blz. 135 tot 140.
2. Karl Petit, Les étains du Hainaut et leurs poinçons 1978, blz. 22.
3. J. Grandgagnage, Recueil Anciennes Coutumes de la Belgique, Bruxelles 1869.

Het artikel waar de heer T. Dangis op doelt is gepubliceerd in De Tinkoerier, jaargang 5, nummer 1, juni 1997.

Noot van de redactie.

Uit bovenstaande reactie op het artikel van D. Dijs blijkt dat kennelijk in Waals België aan het einde 17de eeuw en in de 18de eeuw de Franse lelie werd gebruikt. Was dit ook het geval in de periode waaruit de tinnen deksel stamt?

KAMERPOTTEN 1).
G. GROENENDIJK

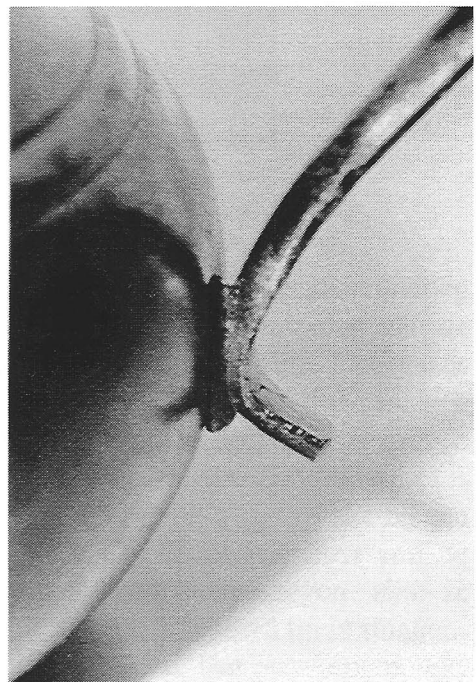
Vroeg zeventiende eeuwse kamerpot

De hier afgebeelde kamerpot (Afb. 1) (hoogte zonder duimrust $h = 136\text{mm}$, buitenmiddellijn kelkvormige uitmondning $d = 145\text{ mm.}$) met horizontale lasnaad is afkomstig uit een particuliere verzameling 2). Het is een Nederlandse bodemvondst, fraai van vorm met prachtig goudpatina.

Afb. 1

Dit plaatselijk vergroten van het metaalvolume verminderde de kans dat bij het aanlassen van het oor ter plekke een gat in de pot smolt; de afdruk van een natte lap voor koeling is aan de binnenzijde van de pot duidelijk zichtbaar. Naast het aangieten van de oren werd deze lasmethode blijkens overeenkomstige voorbeelden in de 16e eeuw en ook nog daarna toegepast. Overigens was voor dit lassen veel behendigheid nodig; soms lukte het minder goed wat dan zichtbaar is aan een gestolde uitloop met soms een druppel. Het later toegepaste solderen was vanwege de veel lagere smelttemperatuur minder riskant, maar gaf een kwalitatief mindere verbinding.

Afb.2

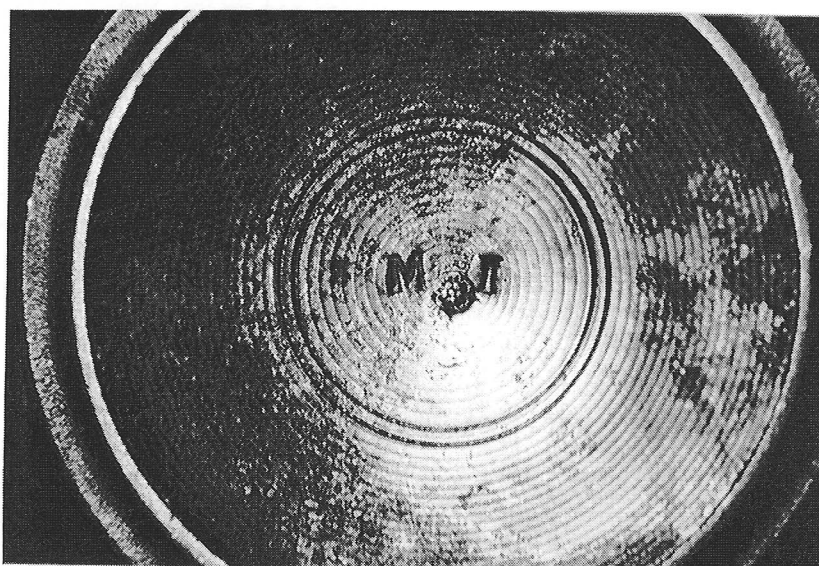
Het buidelvormige met een enigszins gebolde profielring versierde potlichaam mondt vloeiend uit in een kelkvorm die aan de buitenzijde versierd is met een platte profielring. De pot is voorzien van een aangelast stevig vraagtekenvormig oor. Op de onderste lasrand bevindt zich tussen oor en pot het overschot van een stripje lasmateriaal dat daar vóór het lassen is aangebracht (Afb. 2).

Ter toelichting hiervan dient het volgende.

Tot en met de 18e eeuw werd door tinnegieters vrijwel altijd gelast; in ieder geval werd er veel minder gesoldeerd dan vaak wordt aangenomen. Lassen is volgens de huidige definitie aaneensmelten al dan niet onder toevoeging van precies hetzelfde materiaal als waarvan de te verbinden stukken zijn vervaardigd.

Solderen is in vloeibare toestand aanbrengen van een hechtmateriaal dat een lager smeltpunt heeft dan het materiaal van de te verbinden delen zodat dit laatste tijdens het solderen niet smelt. Lassen verschilt dus fundamenteel van solderen.

De doorsnede van het oor is aan de binnenzijde half rond en aan de buitenzijde vlak. Van boven is het oor voorzien van een duimrust. De pot rust op een lage standring en heeft een naar binnen gewelfde bodem. Op de buitenkant daarvan is binnen twee concentrische cirkelvormige groeven een zeer klein gekroond roosje geslagen met in de kroon waarschijnlijk geen initialen (Afb. 3).

Afb. 3

Een verwachting die is gebaseerd op het feit dat dit bij soortgelijke zestiende en vroeg zeventiende eeuwse merken, namelijk die welke zijn samengesteld uit de initialen van de tinnegieter met daartussen een klein gekroond roosje, vaak het geval blijkt te zijn. Doorgaans zijn dat soort merken met één stempel geslagen. De betekenis van het in die tijd geslagen gekroonde roosje is, dat de tinlegering 2% koper bevat. Opvallend bij de op vooromschreven wijze gemerkte voorwerpen is dat ze altijd van stug materiaal blijken te zijn. Zonder twijfel is dan sprake van een legering die een mengkristalstructuur heeft. Hiervan is altijd sprake bij een tin-koperlegering. Het koper is dan in het tin opgelost. Omdat de bouwstenen van de mengkristallen door de koperopname ongelijke afmetingen hebben gekregen zijn ze moeilijker blijvend te vervormen dan zuivere tinkristallen. Met koper gelegeerd tin is stugger. Een metaallegering is stugger naarmate ze zich moeilijker blijvend laat vervormen. Het tegengestelde van stug is week. Metalen in zuivere vorm zijn week. Dat geldt in bijzondere mate voor lood en iets minder voor tin. Legeren van metaal heeft ten doel de eigenschappen ervan te verbeteren. Het is te bewerkstelligen door het in vloeibare toestand te mengen met bepaalde elementen. Door tin bijvoorbeeld te legeren met lood ontstaat bij stollen een mengsel van kristallen tin en kristallen lood.

Er ontstaan géén mengkristallen omdat lood niet in tin oplost. Zulke legeringen geven in het gunstigste geval nauwelijks toename van stugheid; ze kunnen zelfs weker zijn dan zuiver tin. Wel zijn ze gemakkelijker te gieten en goedkoper. Lood drukt namelijk het smeltpunt, dus de gietkosten. Bovendien kost het als materiaal aanzienlijk minder dan tin. Toevoeging van bijvoorbeeld een geringe hoeveelheid antimoon of bismut aan een tin-loodlegering evenals toevallig aanwezige verontreinigingen hebben tot gevolg dat de stugheid ervan toeneemt. Er vormen zich dan namelijk met één of meer van deze elementen wél mengkristallen.

Een tin- koperlegering is altijd van betere kwaliteit dan een legering van tin en lood en dus duurder. Vandaar dat dit in de 16e eeuw en later werd aangegeven met een kwaliteitsmerk en dat was in die tijd een klein gekroond roosje tussen de initialen van de tinnegieter. In het onderhavige geval staat een gekroond roosje tussen de apart ingeslagen en nogal fors uitgevallen initialen M en I. Waarschijnlijk zijn dit de initialen van de eigenaar. Mede op grond van vormkenmerken, vervaardigingswijze en legeringssamenstelling is deze pot te dateren aan het begin van de 17e eeuw.

Zeventiende eeuwse kamerpot

De op afbeelding 4 weergegeven kamerpot is eveneens afkomstig uit particulier bezit en heeft een horizontale lasnaad. Het is een Nederlandse bodemvondst bedekt met een prachtig donker soms naar goudkleur neigende patina. Het gebolde potlichaam is voorzien van een naar binnen gewelfde bodem en rust op een lage standring. Verder gaat de vorm aan de bovenkant vanaf een verhoogde sierring via een halfcircelvormig insnoering over in een betrekkelijk smalle vlakke rand.

Afb. 4

Afb. 5

Aan de pot is een stevig vraagtekenvormig oor gelast en wel op overeenkomstige wijze als besproken bij het vorige exemplaar. (Afb. 5)

Eveneens heeft het oor een daarmee overeenkomstige doorsnede en is voorzien van een soortgelijk gevormde duimrust. De kamerpot is afgaande op de stugheid van het metaal waarschijnlijk gegoten van een tin- koper- loodlegering. In het centrum van de buitenkant van de bodem is een gekroond roosje geslagen met in de kroon de initialen I.I.S. van een tot nu toe nog niet getraceerde tinnegieter (Afb. 6).

Afb. 6

De kamerpot is te dateren op het vierde kwart van de 17e eeuw. Hoogte van de pot exclusief oorduimrust $h = 122$ mm; buitenmiddellijn rand $d = 196$ mm.

Negentiende eeuwse kamerpot

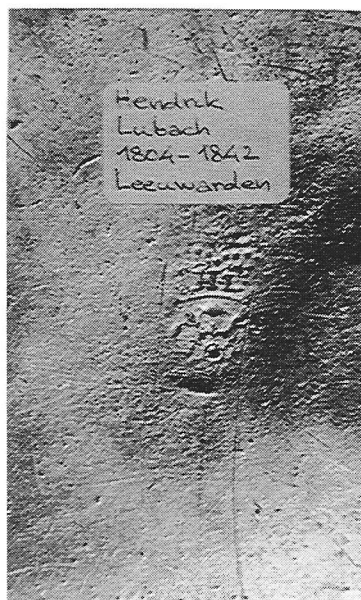
De afgebeelde kamerpot heeft een onzichtbare waarschijnlijk gelaste horizontale naad (Afb. 7).

In tegenstelling tot de beide hiervoor besproken exemplaren is het geen bodemvondst. Het gebolde potlichaam heeft een naar binnen gewelfde bodem en staat op een lage standring. Naar boven toe gaat de vorm via een halfcircelvormig insnoering over in een vlakke rand.

Afb. 7

Het vraagtekenvormig oor, dat een ellipsvormige doorsnede heeft en is voorzien van een duimrust, is waarschijnlijk aangelast. In het centrum van de bodem is de kamerpot gemerkt met een gekroonde roos. In de kroon daarvan staan de initialen H.L. Deze zijn van Hendrik Lubach die van 1804 tot 1842 tinnegieter te Leeuwarden was (zie figuur 451 Dubbe en afb. 8).

Afb. 8

De kamerpot dateert derhalve uit de eerste helft van de 19e eeuw.

De stugheid van het materiaal duidt er op dat de kamerpot waarschijnlijk van een tinloodlegering met toevoeging van antimoon of bismut; in ieder geval niet van een legering van tin en alleen lood.

Hoogte van de pot exclusief oorduinrust $h = 110$; buitenmiddellijn bovenrand $d = 253$ mm.

Vormevolucie.

Wat de vorm betreft kan worden geconcludeerd dat door de eeuwen heen de hoogte h is afgenomen en de middellijn d toegenomen.

In de loop van de tijd is bij de hiervoor besproken kamerpotten de verhouding $d : h$ als volgt geëvolueerd:

$$145 : 136 = 1,066 : 1 \text{ naar}$$

$$196 : 122 = 1,607 : 1 \text{ naar}$$

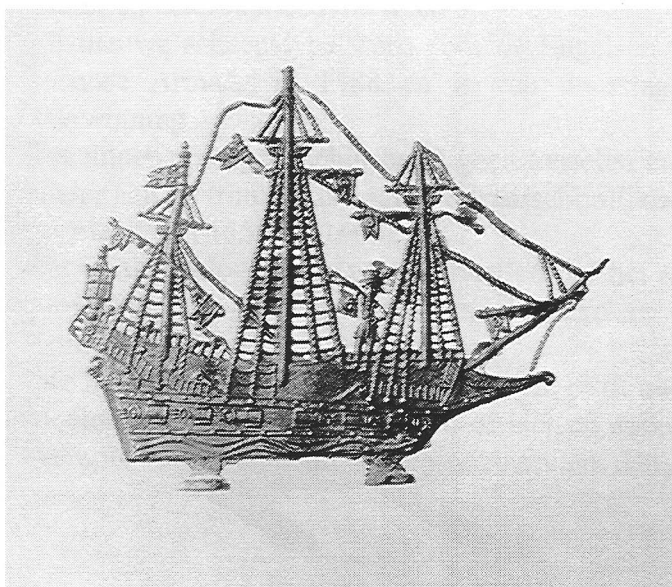
$$253 : 110 = 2,300 : 1.$$

Noten

1. B. Dubbe, De tinnen kamerpot en zijn voorlopers van aardewerk, in: Antiek, 2e jrg (1967/68), p. 151 - 166.
2. Jan Beekhuizen Kunst- en Antiekhandel, Amsterdam

EEN 16de EEUWS ENGELS OORLOGSSCHIP IN ROTTERDAM
J.E. WUSTENHOFF

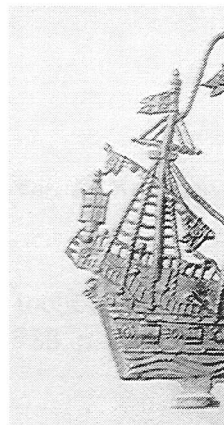
Een aantal jaren geleden kwam ik in het bezit van een bij bouwwerkzaamheden te Rotterdam gevonden tinnen speelgoed oorlogsschip (Afb. 1). Tot voor kort kon ik er in de literatuur, bij musea of elders niets over vinden. Het enige dat min of meer duidelijk was, is, dat het gezien de vlag in de top van de bezaansmast (de achterste mast), een Engels schip voorstelt. Daarnaast wijst de opbouw van het schip op een laat 16de- of vroeg 17de- eeuwse oorsprong. Door een mededeling in de 'Newsletter' van The Pewter Society - de Engelse tinclub - kwam ik in het bezit van een catalogus van een door een Londense antiquair georganiseerde tentoonstelling van in de Thames gevonden lood/tinnen speelgoedjes 1). In deze catalogus staat een afbeelding van een fragment van eenzelfde schip, met dien verstand dat dit in spiegelbeeld is uitgevoerd. Aan dit fragment ontbreken de gehele grote mast, delen van de bezaansmast en de fokkemast, de boegspriet en de lantaarn op de achtersteven. Voor verdere gegevens wordt verwezen naar een in 1988 hierover verschenen artikel 2). De auteur van dit artikel - Geoff Egan - is medewerker van de Archaeology Service van het Museum of London.

Afb. 1: Tinnen oorlogsschip, ca. 1600

Op het dek staat een onevenredig grote trompetter in de dracht van een laat 16de-eeuwse edelman 3). Aan zijn trompet is een banier bevestigd waarop de letter 'E' is afgebeeld. Aan de spiegel van het schip, onder de lantaarn, is een beeldhouwde kop of iets dergelijks te zien, de golven van de zee zijn globaal aangegeven (Afb. 2).

Het schip is bijna compleet, alleen de vlaggen op de grote mast en de fokkemast ontbreken. De twee 'pootjes' ontbraken grotendeels en zijn gerestaureerd.

Afb. 2: Achtersteven met lantaarn en beeldhouwde kop.

In de 15de-eeuw en het grootste deel van de 16de-eeuw, was oorlog op zee vooral afgestemd op het enteren van elkaars schepen, waarna dan in een man-tegen-man gevecht de overwinnaar tevoorschijn kwam. De grote oorlogsschepen, de galjoenen, hadden daartoe op voor- en achterplecht hoge opbouwen, 'kastelen' genaamd. Vanaf deze hooggelegen dekken, soms wel 4 of 5 boven elkaar, kon men met allerhande kanonnen en handvuurwapens de bemanning van het vijandelijk schip bestoken voordat men tot enteren overging 4). Door deze hoge opbouwen was men instaat veel soldaten, voor de man-tegen-man gevechten, kanonnen en voorraden te bergen. Een nadeel was echter dat het schip door de zware belading diep kwam te liggen en niet gemakkelijk te manoeuvreren was.

Vanaf het begin van de jaren '80 van de 16de-eeuw, maakte de Engelse marine een ingrijpende vernieuwing door. Door de ontwikkeling van betere kanonnen die, in tegenstelling tot de tot dan toe gebruikte, beter in staat waren schepen te vernietigen, ging men over op een andere manier van oorlogvoeren op zee. Deze was niet meer gericht op het enteren van het vijandelijke schip maar op vernietiging ervan, of op zijn minst het buiten gebruik stellen, door kanonvuur. Het was daardoor niet meer nodig grote aantallen soldaten en hun voorraden mee te nemen, wat de grote kastelen overbodig maakte. De schepen werden daardoor aanzienlijk lichter en beter manoeuvreerbaar 5).

Dit nieuwe scheepstype werd door de Engelsen voor het eerst ingezet in de strijd tegen de Spaanse Armada in 1588 en is van doorslaggevend belang geweest voor de Engelse overwinning.

Het tinnen speelgoedchip heeft geen kastelen en is dus van het nieuwe type. De 'E' op de banier aan de trompet is naar alle waarschijnlijkheid de initiaal van Elisabeth I, koningin van Engeland van 1558 tot 1605.

Het is niet onlogisch te veronderstellen dat het speelgoed schip is gemaakt als souvenir ter herdenking aan de overwinning van de Engelsen op de 'onoverwinnelijke vloot', de Spaanse Armada.

Hoe het in Rotterdam terecht is gekomen, blijft uiteraard giswerk.

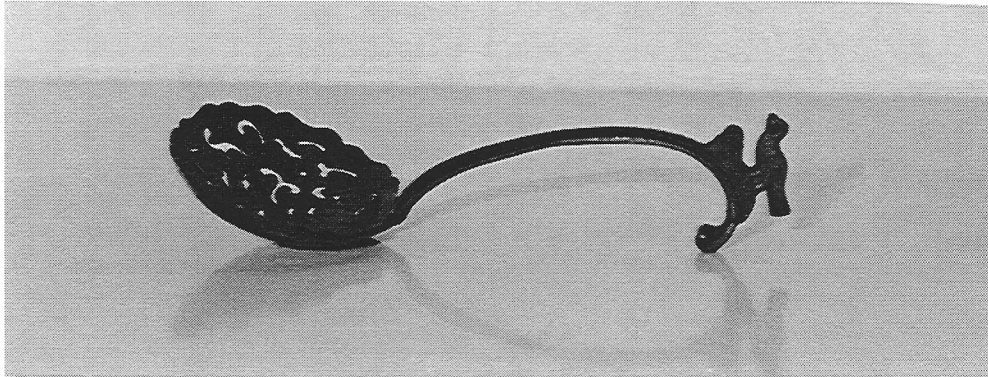
Mochten er lezers zijn die weten of zich in andere Nederlandse collecties (fragmenten van) exemplaren van dit soort scheepjes bevinden, dan zal ik dat graag vernemen.

Noten

1. Geoff Egan, Playthings from the past. Toys from the A.G. Pilson Collection c. 1300 - 1800. Catalogue of an Exhibition sponsored entirely by Jonathan Horne Antiques Ltd., London. 1st October - 20th December 1996.
2. Geoff Egan, A sixteenth-century miniature ship from London. In: Post-Medieval Archaeology 22 (1988), p. 181 - 182.
3. zie noot 2.
4. Alexander McKee, De Spaanse Armada: de nederlaag van de Spaanse Armada, 1588, Baar 1989, p. 92 e.v.
5. W.A. Knoops & F.Ch. Meijer, de Spaanse Armada. De tocht en ondergang van de Onoverwinnelijke Vloot in het jaar 1588, Amsterdam 1988, p. 25 e.v.

SUIKERSTROOILEPELS
G. GROENENDIJK

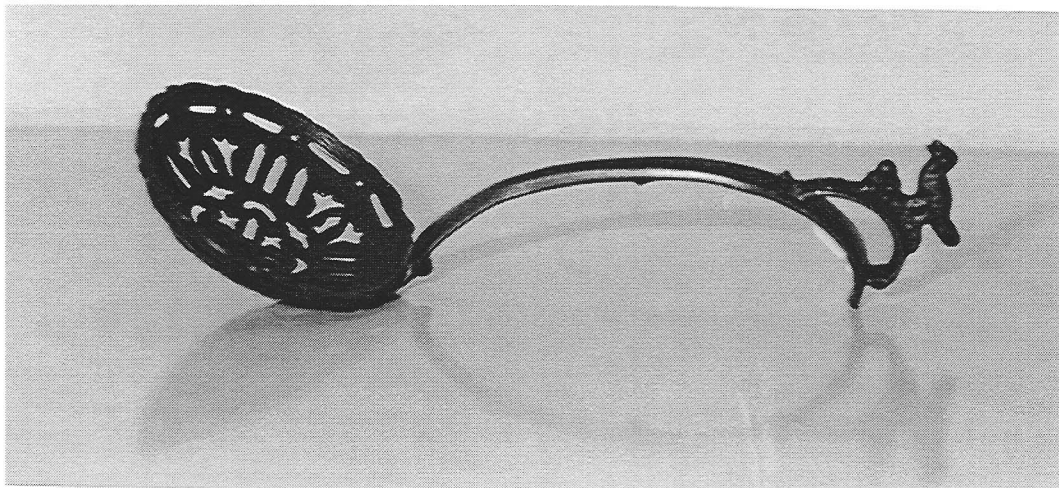
Suikerstrooilepels werden gebruikt om suiker zo gelijkmatig mogelijk over vruchten en ander voedsel te verspreiden. De lepelschaal werd apart mét perforatie gegoten. De vorm van de gaatjes en hun positie ten opzichte van elkaar vormden een fraai patroon. De steel, met of zonder vogeltje aan het gebogen uiteinde, werd apart gegoten en daarna aan de lepel gelast of gesoldeerd.

Het hierboven afgebeelde exemplaar is vervaardigd door Hendrick v.d. Broek; volgens Dubbe vanaf 1688 tinnegieter te Amsterdam en vóór 1701 overleden.

Zijn merk staat onder op de steel ter plaatse van de lasverbinding aan de lepelschaal (zie Dubbe, figuur 183 - eerste schildje van het viermerk).

De lepelsteel met vogeltje is als één geheel gegoten. De lengte $l = 145$ mm.

Bovenstaand exemplaar is vervaardigd door J.E. Ronstadt; volgens Dubbe vanaf 1832 tinnegieter te Amsterdam. Net onder het vogeltje is het aan de bovenkant van de steel gemerkt (zie tweede merk van Ronstadt op blz. 332 van 'Keur van tin uit de havensteden').

Opmerkelijk is dat de op het steeleinde geslodeerde combinatie - vogeltje op boogvormige verhoging - exact overeen komt met dat van het hiervoor besproken exemplaar.

Conclusie: Ronstadt heeft voor dat deel de gietvorm van H. v.d. Broek gebruikt.

De lengte $l = 180$ cm.

Collectie Centraal Museum nieuwe Bestandscatalogus

deel 4

Edele en onedele metalen

ISBN: 90-73285-49-6 f 125

820 p. met kleurillustraties

auteurs: Louise van den Bergh-Hoogterp, Bé Dubbe

afbeelding: Adam van Vianen

Zilveren tazza met Apollo en Python, 1620

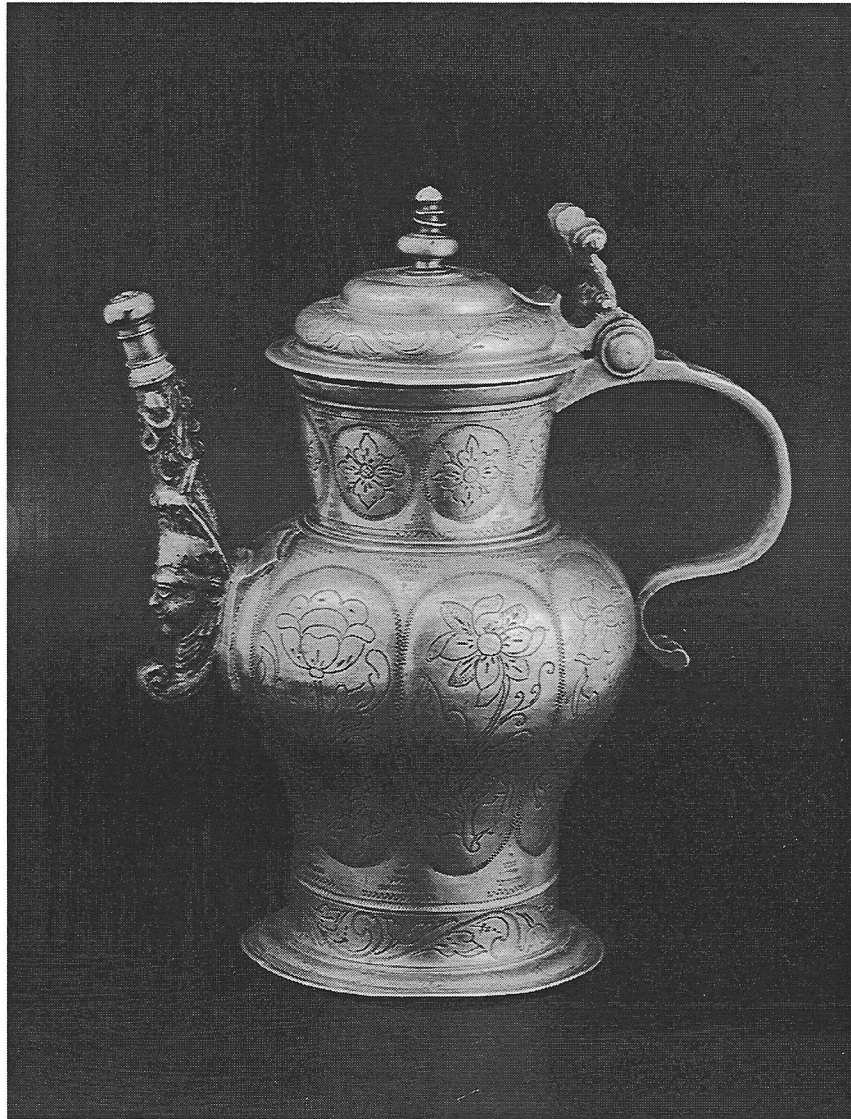
uit: bestandscatalogus deel 4 **Edele en onedele metalen**

C C
C
C C
centraal
museum

JAN BEEKHUIZEN KUNST- EN ANTIEKHANDEL

Makelaar en Beëdigd Taxateur 'ANTIETK TIN'

Nieuwe Spiegelstraat 49 * 1017 DD Amsterdam
Tel: 020 - 6263912 Fax: 020 - 6275905

Zeer zeldzaam Zwitsers kannetje met tuit en met graving van diverse bloemen.

Gemerkt op het handvat: stadsmerk van Bazel met gietersinitialen 'NV' =
Niklaus Übelin, Bazel, 1648 - 1722.
Omstreeks 1700.

Literatuur:

Gustav Bossard - Die Zinngiesser der Schweiz und Ihr Werk 1934, bladzijde 167 en 168 en
Tafel XX, nummers 23 en 24.

Dit kannetje is slechts één object uit onze collectie, die wij wederom tonen op
'The European Fine Art fair' te Maastricht van 7 - 15 maart 1998.
Stand 252